

Models literaris de país al Principat d'Andorra

Josep Carles LAÍNEZ

Plantejar-se quins models literaris hom podria trobar (no sé si tal volta establir) per al Principat d'Andorra ens condueix, primerament, a un parell de constatacions: l'anomalia literària andorrana i les condicions d'Andorra com a Estat independent al llarg dels segles.

De la primera de les qüestions, malauradament, només hom deu corroborar l'absència d'una literatura andorrana fins ben entrat el segle XX, la qual cosa, i com està ben estudiat, no vol pas dir que no hi hagi hagut una tradició lletrada, obra d'intel·lectuals andorrans o, almenys, de persones amb una certa cultura, des de centúries enrere, i que d'una manera o una altra han influït en el tarannà i la idiosincràsia del Principat. Això, és clar, sense comptar-hi la literatura oral, que deixem de banda en el nostre text perquè el seu estudi requereix d'un enfocament distint al de l'escripta.

El segon dels aspectes és no caure –o no caure-hi massa...– en la correlació estat = potència cultural, ja que en els casos de microestats com Andorra (o, per no sortir d'Europa, Liechtenstein, Mònaco o San Marino) la seva conformació política no implicà, per les seves característiques de país d'extensió reduïda, de pocs habitants, de comunicacions dificultoses, etc., una equiparació amb la resta d'estats europeus dels trets més remarcables d'aquests.

Cal no perdre de vista aquestes constatacions a l'hora de revisar, i fins i tot de fer prospeccions de futur, la literatura andorrana i de com reflecteix la idiosincràsia andorrana, o, a l'inrevés, de com acaba afectant en el mode de veure's l'andorrà ell mateix.

Dues fites essencials

Dos autors, amb sengles obres, són d'obligada menció en qualsevol estudi sobre les lletres a Andorra (a banda de moltes altres disciplines): Antoni Fiter i Rossell (1706-?), amb el mític *Manual digest* (1748), i Antoni Puig, amb el *Polítar andorrà* (1763). Malgrat la seva importància, i considerar-los una mena de llibres sagrats, "ultra dipositar-los sobre la taula de la presidència en les sessions del Tribunal de Corts, el seu desconeixement és gairebé total".¹ És a dir, que tenim, justament en l'acta de naixença del pensament, la política o la literatura del nostre país,

també la dada indubtable de la manca d'influència sobre el desenvolupament cultural andorrà, si més no, de forma teòrica. Ara bé, tot revisant les característiques *típiques* que detecten alguns viatgers a Andorra –o alguns distingits amfitrions d'andorrans–,² ens adonem que si hom no pot dir que hi hagués un model literari, atès que no n'hi havia, d'obra literària escrita que el transmetés, sí que és possible escodrinyar a les planes d'aquest parell de títols algunes particularitats que tindran la seva influència posterior. I, de fet, en el mateix hàbit de la seva escriptura, les hi trobem. Porcioles i Colomer afirma que “[e]l *Manual Digest* no conté un estudi doctrinal dels valors filosòfics i jurídics del règim polític de les Valls [ara bé] tot ho subordina a l'home, a les seves llibertats i a la seva terra: a la seva independència, a la seva unitat i a la seva continuïtat”.³ Són, sens dubte, bons punts de partença per a un model de país que influeixi en el cos social. No debades, tenim en les cinquanta-cinc “Màximes cristianes de vertadera política i sòlida prudència” (capítol únic del llibre VI del *Manual digest*) algunes mostres aforístiques de les quals caldria plantejar-se si van ser extreïtes del saber popular, o si, en sentit contrari, la saviesa popular les va fer seves un cop creades. Cada màxima, generalment breu, va acompanyada d'un petit comentari. Es tracta d'una de les poques seccions que s'havien donat a conèixer abans de la publicació íntegra del volum el 1987, per exemple per Bonaventura Riberaygua (1892-1950). Cito de la seva edició:⁴ “Desvetllarse en que los pobles no se arraigen vandos y enemistats, antes be reducir a tots a una santa y cristiana pau” (màxima 19); “Cuidar de la bona educació de la Jubentut en lo sant temor de Deu, bonas costums y cultivo de lletras” (màxima 27); “Procurar en tenir los camins reals limpios ab la millor disposició” (màxima 46)... Hi ha una sèrie de mandats, consells i suggeriments quant a neutralitat personal i nacional, respecte als costums i a la religió, discreció amb els forasters, etc., que s'endevinen en algunes obres literàries del segle xx i xxi. No m'atreveixo a afirmar de mode categòric que la influència sigui directa, perquè no són trets privatis d'Andorra, però si més no ens proporcionen certa sensació de continuïtat. Pel que fa al segon nom que esmentàvem, Antoni Puig ens oferí en la seva única obra que coneixem, d'extensió una mica més reduïda que la de Fiter i Rossell, un recull de costums, lleis i història del Principat que segueix essencialment l'ordre dels llibres i capítols del *Manual digest*, dels quals fa un compendi al seu propi estil i en resumeix fins i tot les màximes. Igual com succeï amb l'obra mare, el *Politar andorrà* només es va donar a conèixer en una data tardana si la comparem amb la de la seva redacció, la qual cosa, unida a la particularitat d'epítom, tingué la seva manca d'influència en l'evolució de les idees al país. A més d'aquestes dues obres simbòliques ja del segle xviii, disposaríem també –això sí, amb bona dosi de voluntarisme– dels textos administratius, legals o d'altra mena que, a totes les paròquies, podrien retrotreure's a l'edat moderna o a l'edat mitjana. Ara bé, açò no és *literatura* pròpiament dita, la qual cosa no ha de significar que les hàgim de deixar de banda en una retrospectiva del model heretat de país i de les eventuals influències en la formació del seu tarannà i de la seva personalitat política, cosa que hom deu extreure de compilacions com ara el *Llibre de la terra*, per bé que amb els matisos necessaris.⁵ En certa mesura, el *Manual digest* i el *Politar andorrà* (no tant el *Llibre de la terra* ni altres reculls medievals o moderns) han continuat amarant la reflexió nacional, i així en els assagistes contemporanis (siguin polítics, periodistes o columnistes provinents de qualsevol disciplina) la

citació de l'obra de Fiter i Rossell és una constant a l'hora de cercar la genealogia pròpia i inserir-se en una història de centúries.⁶

Andorra: terra de llibertat i de natura feréstega

Qui ha descrit el Principat d'Andorra al llarg dels segles? Els qui hi eren o els qui hi venien, ningú més. Tanmateix, ens enfrontem en aquest primer grau del nostre fet literari, que s'estendria durant els segles XVIII i XIX, amb dues visions que es contraposen. Com hem avançat, Antoni Fiter i Rossell i Antoni Puig són les primeres referències que ens ofereixen un model, si no del país en termes paisatgístics –a diferència del que ocorrerà al segle XX–, sí de com hauria de ser una idiosincràsia pròpiament andorrana. De fet, llurs consignes poden ser llegides tant des del punt de vista de com s'ha comportat l'andorrà al llarg del temps, com dels consells que cal tenir en compte per tal que la particularitat del país no es perdi. Però malgrat el simbolisme d'aquestes dues obres, durant el segle XIX i la primera meitat del XX no coneixerem cap més autor llevat dels forasters que arribaven en una activitat prototurística i deixaren mostra de llurs experiències excursionistes; en la d'alguns pròfugs per als quals Andorra fou, més que llibertat, la salvació de la mort; o en la d'alguns altres, els més escassos, que hi arribaven i hi romangueren durant molts anys o fins i tot hi moriren. Entre aquests últims, trobem Tomàs Junoy (1782-1860), qui, alguns anys més tard, escriuria la seva *Relació sobre la Vall d'Andorra* (1838), quan s'havia exiliat al Principat; sent molt bondadosos, podríem intuir una certa veta romàntica en alguna de les seves expressions sobre la natura al nostre país, que constituïrien una primera empremta de la visió d'Andorra una volta dintre, sa i estalvi dels motins anticlericals que es desenvoluparen l'any 1835 a Catalunya i Espanya. En el pròleg a la seva petita obra, descriu quina és la situació del Principat en comparació amb altres contrades del Pirineu:

vas entrar lo 29 de setembre en la vall de Andorra, en que no vas trobar cuadrillas armadas dels partits, ni de lladres, ni de soldats, ni de gens d'armas, ni de guardas, ni de capmanera de molestans; de consequén no vas sufrir registres, ni escorcolls. Aquí no hi ha barreras, ni aduanas, ni bureus. No se han menester guias, cartas, ni passaports, totom menja lo que pot, vestex com vol, va y ve aon li acomoda, com y cuan li agrada sens haver de comunicarho a ningu; solamen se reprimex al criminal.⁷

Junoy no pot ser considerat viatger, sí exiliat, però al capdavall un andorrà més, com tants d'altres en diferents moments de la història. El frare d'Anyós, localitat de la Massana on va morir, ens ofereix una primera panoràmica d'Andorra, subjecta a la seva experiència personal de persecució anterior, i per aquest motiu, esbiaixada. Tot i això, seria un *model de país* que faria fortuna en la primera generació poètica andorrana, que hem batejat com *Generació de l'Ideal* i que tot seguit revisarem.

La investigadora nord-catalana Miquela Valls, en el seu imprescindible estudi *Andorra cap a la literatura*, fa esment d'un jesuïta refugiat a terres andorranes: Lluís Ignasi Fiter i Cava (1852-1902), qui l'any 1874 publicaria anònima la seva *Història i novena de Nostra Senyora de Meritxell*, reeditada el 1921 ja amb el seu nom. Valls contraposa Junoy, "un científic de la

Il·lustració”, a Fiter i Cava, “un romàntic exaltat”.⁸ Encara que dissentim en certa mesura de l’apreciació del primer, no podem estar-nos de citar un llarg paràgraf que demostra l’alçada de la prosa lírica de Fiter i, sobretot, un to romàntic absolutament abassegador, com detectava Valls:

¡Quántas vegadas havem contemplat ab dols encant com lo sol extenia sos raigs desde dalt dels Menés y de Fontargent daurant las puntas de aquellas serras, y baixant ab magnificencia per las montanyas sempre negrencas del ferro que amagan llurs endins! Cap a la vesprada, quant, trasponent ja per Santa Coloma van las sombras cubrint las Valls, poch a poch queda tot en quietut sepulcral; los turons prenen la forma de clapas negras monstruosas, y se sent allavors lo cor disposat al reculliment y a la meditació. ¡A quántas reflexions dona lloch la mirada de las serras andorranas!⁹

La natura transforma l’home de Déu que escriu, i veu en Andorra una terra arrelada a les seves tradicions. Tanmateix, haurà de marxar cap a Tolosa de Llenguadoc al cap de pocs anys i per aquest motiu el país va perdre una veu possible que tal volta hauria donat el primer cos literari important.

El que demostren els exemples de Junoy i de Fiter i Cava és que Andorra, en primera instància, és el país de la llibertat, i, gairebé al mateix temps, el país de l’exuberància de la natura. Dos elements que es repeteixen incansablement, tot sent conscients que no signifiquen la mateixa cosa per a un rector del segle XIX que fugí d’un acaçament anticlerical que per a un republicà que ha d’exiliar-se per evitar la persecució franquista nacionalcatòlica –com la majoria d’intel·lectuals catalans arran de la Guerra Civil espanyola, o durant el franquisme– o també per a una colla de catòlics entre els quals es trobava José María Escrivá de Balaguer.¹⁰ De fet, i només a tall d’exemple, un segle després de l’experiència de Junoy, la meravella s’estengué entre aquest grup, i en un fragment del diari que anaven escrivint successivament els diversos integrants que acompanyaven el futur sant catòlic, descobrim també aqueixa segona característica que es lligarà ineluctablement amb Andorra:

Son las siete de la mañana y está nevando, cuando comienzan nuestras actividades de este día. El paisaje que nos rodea, cubierto de nieve, se nos muestra hoy en un aspecto distinto de su belleza. Los altos picachos, vestidos de blanco, tienen una hermosura más elegante, menos rústica.¹¹

Neu, pics, bellesa, formosor, elegància... La plenitud de la natura al costat de la llibertat. Justament l’encaix de tots dos grups en un país on no es perseguia a ningú és el que va suposar aqueixa conversió del Principat en terra somiada i, per tant, cantada, fins i tot per gent que tal volta no hi tornà mai més.

Generació de l’Ideal

Des de l’acabament de la Guerra Civil espanyola, que va conèixer l’exili de nombrosos catalans, molts al Principat d’Andorra, fins a l’aparició de les primeres obres que palesen una voluntat literària plena, diversos autors anaren creant el primer *corpus* (llevat de l’oral, no cal

dir-ho) on es reflecteix una Andorra no ja visitada, com la dels viatgers del segle XIX, sinó viscuda i sentida, fins al punt que molts acabaren tenint la nacionalitat andorrana i, per consegüent, va esdevenir *de facto* i *de iure* literatura andorrana. La denominació, si es vol una mica agosarada, de Generació de l'Ideal pren la referència del fet que Andorra esdevingué per a aquells actius i emprenedors homes de cultura catalans un marc ideal de vida, de territori i de lloc de pau, seguint l'estela, potser en molts casos sense saber-ho, de Tomàs Junoy. Sent així, és fàcil que no trobem en les seves obres, ni crítiques, ni queixes, ni tan sols profunditats majors en la política i societat del país, atès que per a ells Andorra no era llur país, sinó llur post de salvament.

En poesia, els casos d'Esteve Albert (1914-1995), Miquel Lladó (1919-1999) i Rossend Marsol i Clua Sícoris (1922-2006) resulten els més emblemàtics, als quals caldria afegir, encara que més tardà, Rafael Tamarit. Llur aportació a la cultura andorrana està lluny de ser reconeguda com cal, a banda que fer generalitzacions entre persones tan distintes, de producció tan desigual, i d'objectius literaris també diversos, és arriscat, tot i que, per bé que no a tots (hem de no oblidar l'andorrana Josefina Obiols), els agrupem per un seguit de característiques: l'exili o la immigració, la residència, l'arrel tradicional de llurs obres, la voluntat de donar una imatge determinada d'Andorra dins de l'àmbit dels territoris de llengua catalana, la voluntat creadora des de premisses pròpiament andorranes, etc., i, com afirma Antoni Morell dels poemes de Sícoris, uns "sentiments, a voltes un xic romàntics, envers Andorra".¹²

Quin model de país ens proporciona aquesta generació? N'esbrinarem a soles alguns versos de cadascun, per tal de comprovar els trets essencials de llur aposta poètica i existencial per Andorra, sense oblidar que abans de llur estada al nostre país havien elaborat una àmplia obra a Catalunya, tant en el camp literari com en el cultural, per la qual cosa hom no pot supeditar l'estudi de llurs produccions poètiques únicament al període andorrà, ni tampoc a cap gènere específic en els casos d'Albert i Lladó, atès que llurs obres requereixen estudis força més omnicomprendius.

Esteve Albert publicà l'any 1957 el poemari *Posobres d'Engordany*, on ja apareix la temàtica andorrana lligada a la terra i a l'experiència del paisatge. En el poema "Pastor de somnis", hi podem llegir aquests versos:

Tinc la meua estada
als Cortals d'Encamp,
amb el volter, l'àliga,
la boira i el llamp.
(...)

Hi ha nits que la lluna
ve a dormir al meu llit.
Pasturo els meus somnis
pels prats de la nit.¹³

Andorra no només és un país, sinó la mateixa natura salvatge: animals, elements atmosfèrics, llocs d'alta muntanya... No hi ha una metamorfosi, però sí una barreja de la realitat amb el somni, com si alguna mena de somni n'hagués esdevingut, de realitat. Una natura, però, que transforma un poema en pura descripció, en un moment que no necessita de cap paraula més,

ni de cap espera, llevat de la vivència absoluta dels petits fets que esdevenen una mena de miracle, com per exemple en el poema "Caminar enllà...":

Caminar enllà fins a un prat,
reposar un xic sobre el marge,
escoltar l'aigua del riu
que cantusseja amagant-se,
alçar els ulls muntanya amunt
fins al cel, fins a aclucar-los
(...)

I després sentir un ocell
que es para sobre una branca.¹⁴

Amb el mateix alè poètic andorrà, podem citar *Pelegrí de Meritxell* (1989) i *El despertar de les aigües* (1993), llibre que es tanca amb un "Himne" les tres estrofes del qual acaben amb aquests versos (escrits en lletres majúscules):

VOLEM SI FILLS EN SOM ABANS COM ARA
DIR AL MÓN SENCER QUE SER ANDORRÀ ÉS QUELCOM!¹⁵

De la seva banda, Miquel Lladó, autor d'una obra amplíssima que abraça tots els gèneres, dedicà un parell de llibres de poesia especialment a Andorra: *Terres altes. Guia poètica d'Andorra* (1979) i *Solituds andorranes* (1994). El tarannà de Lladó és certament diferent al que hem trobat, amb una poesia prou més intimista i reclosa, alhora que desencisada i adolorida. Com a mostra, aquests versos de "La terra promesa":

Fa temps que, per planures i muntanyes,
busco una terra dolça
on colgar-hi els meus ossos
i acabar aquest llarg somni
que comencí a la falda de la mare.¹⁶

Andorra no només és dolça, sinó també digne lloc on ser soterrat. Al costat de poemes amarats de frisança existencial, n'hi ha d'altres on la natura torna a ser guaridora i salvadora, com "El primer dia de l'any":

El dia esborra a poc a poc la nit;
ja fa segles que ho fa.
Sobre la vall d'Ordino,
la neu, amb sa blancor,
ho purifica tot.¹⁷

Una sensació que era força més evident en el seu primer recull, quan la meravella pel paisatge resultava corprenedora amb un xic d'amargor; l'estrofa final d'"Arinsal" és emblemàtica:

Els ulls s'obren per a encabir tot el paisatge.
I ací, com arreu del món, neix la pregunta:
—Per a què deu servir un decorat tan bell?¹⁸

Completament diferent, Rossend Marsol i Clua, *Sícoris*, planteja un tipus de poesia festiu, alegre, arrelat a ritmes clàssics, i on cantarà Andorra des de l'estima i àdhuc des de la ingenuïtat. Els títols dels seus llibres palesen l'admiració que sentí i l'hàtil de la seva escriptura:

Cel i muntanya (1988), *Festa major* (2000) i *La terra dels Valires* (2002). Com a mostra, citarem les dues estrofes inicials de "Les eternes aigües":

La terra andorrana,
que Déu va crear,
tan noble i ufana,
formosa i galana,
com cap més hi ha.

La terra andorrana
que esgarrapa als cels,
que viu i s'afanya
amb forta esperança
i amb nobles anhels...¹⁹

L'obra dels tres autors que hem esmentat, i que són els tres noms bàsics de la poesia andorrana durant les primeres dècades de la segona meitat del segle xx, no podem limitar-la a aquell moment específic. De fet, continuaren escrivint i publicant quan noves veus en novel·la o poesia començaven a obrir el fet literari andorrà a la resta de terres de llengua catalana.

Una poetessa de transició entre aquells noms nascuts a les dues primeres dècades del segle xx, i els qui ho farien pels volts del 1970, és Josefina Obiols (1955), originària del Principat i que començà a escriure poesia en l'adolescència, poemes que veurien la llum aplegats al tom *Pensaments* (1996). D'aquests, n'hi ha alguns, com ara "Andorra", "Ma terra" o "Enamorada d'Andorra", que traspuen l'emoció pel país i al mateix temps recuperen els llocs comuns de la natura i la seva bellesa:

Ets Andorra tan formosa
a les quatre estacions de l'any,
jo de tot cor et prometo
que no et deixaré mai.

(...)

Andorra és tan bonica
que enamora a xics i grans...
si t'enamores d'Andorra
no la podràs deixar mai.²⁰

La poesia contemporània, que destaca en autors com ara Josep Enric Dallerès (1949), Manel Gibert (1966), Ester Fenoll (1967), Teresa Colom (1973) i tants altres, tot i que pot reflectir en determinats casos l'atracció de la natura, no ho farà des de l'acrític miratge meravellat, sinó des d'un jo líric molt més reflexiu i passiu, atent a la natura per si mateixa, independentment del país al qual pertanyen les papallones dels versos. Potser el cas més emblemàtic és el *Quadern d'Arans* (2003) de Gibert.

Si passem a un altre gènere conreat prou més a Andorra que la narrativa com és l'assaig, en les mateixes dècades que la poesia de què parlàvem, ens trobem sobretot llibres que volen presentar el país una vegada i una altra, i que sense pertànyer a la literatura *stricto sensu*, fan

un pas endavant a l'hora de demostrar una mena d'orgull patriòtic que tracta de ser objectiu en textos com *Les Valls d'Andorra* (1946) de Bonaventura Riberaygua (1892-1950), *Andorra* (1966) de Montserrat Palau i Martí, *Andorra nació pirinenca* (1983) de Manuel Anglada (1918), i, molt més emocional, en *Andorra, voluntat d'existència d'un poble* (1979) de Riberaygua de Santa Coloma, per no oblidar el llibre de text escolar *Andorra, el meu país* (1963) d'Albert Puigoriol i Lladó, el primer capítol del qual sintetitza quina era la transmissió de sensibilitats i de sabers que es feia als estudiants, i que continuava sent una passió no dissimulada per la llibertat, la llengua i la natura:

[...] Andorra és la teva Pàtria, el lloc on tu has nascut, on són nats els teus pares, els teus avantpassats.

Ben amagada al cor dels Pirineus, Andorra té una llarga i bella història, sense violències, amb una llengua antiga, un ric patrimoni de costums, unes llegendes evocadores i, a més, per a goig dels ulls i de l'esperit, uns paisatges de meravella que emmarquen els monuments que la vellúria ens ha llegat.²¹

La qüestió és que aquesta mena de llibres –que serien un percentatge reduït en una literatura normalitzada– en un mercat com l'andorrà tenen un pes, quant a productes sorgits del país i sobre el país, que els transforma en obres de les quals toca parlar, que han tingut el seu ressò i que han modelat els fonaments bàsics del coneixement sobre Andorra, sense oblidar que suposen una constant revisió i reactualització del ja sabut.

El cas de la narrativa

La idealització del país, en allò que podríem considerar l'entrada en la literatura des de la narrativa, continua en alguns títols com *Un andorrà lluny del poble* (1967), de Ricard Fiter i Vilajoana (1945), que el 1966 havia publicat *Llegendes d'Andorra*. En les seves obres, s'hi observa la referència a una Andorra bucòlica i cada volta més irreal. No debades, el primer capítol de la primera obra citada duu per títol "Tot allò perdut...", i en el segon hi ha la presentació del tot idealitzada de la regió del narrador:

Era en la muntanya andorrana. Allí, a sol ixent de totes les Valls d'Andorra, entre muntanyes les més altes, les més grans, i les més desordenades que mai s'hagin vist, es trobava, encallada en el temps i perduda en els segles, una regió dita la Massana, que acollí dins el seu cadastre, amb agradable i andorrana abraçada [...].²²

Per si calien més testimonis, aquesta és la sensació de la natura d'Andorra:

Allò era l'hivern, que feia que al cap d'unes hores d'aquests moments de depressió, em trobés com un isard solitari allí dalt de les muntanyes, rodejat de pi, roca, cel, riu, rierot...! I quina llibertat! La meva satisfacció era tan i tan gran que, tot ple d'alegria volia cridar i cridar fins a despertar de llur estancament mil·lenari aquelles roques [...].²³

Pàtria, natura i llibertat tornen a conjugar-se en la mateixa dècada (els seixanta del segle xx) que havia vist néixer les primeres onades poètiques sota la mateixa embranzida. Amb una

mica més de distància –també temporal– trobem, per bé que volent-se arrelar al folklore del país, els llibres de contes de Sergi Mas (1930): *Cassigalls* (1981) i *Les valls desitjades* (2005), on malgrat l'explícit del segon del títols, hi ha un setge d'ironia i de distanciament. Mas no parla de l'Andorra moderna, ni del canvi previsible, sinó que, fent servir narracions *tradicionals*, escorcolla en el passat del país per tornar-nos-en una imatge no pas tan endolcida. Així, l'obra de Mas surt del model *clàssic* quan, curiosament, li hauria estat tan temptador o fàcil romandre dintre.

Però entre l'ensomni pel país antic o natural i la prosa moderna, entre el pretès arrelament a les fonts vives i a una imatge ja falsejada de l'Andorra *eterna*, i la revisició crítica d'alguns dels seus fets històrics més recents i vergonyants, apareix, també el 1981, una novel·la cabdal: *Set lletanies de mort* d'Antoni Morell (1941), sens dubte una fita indefugible en la història literària del país, i també en tot l'àmbit lingüístic.

Antoni Morell, dins del que podríem considerar una literatura andorrana, si no consolidada, sí del tot equiparable a la de qualsevol altre lloc, és el primer autor que donà un teixit narratiu modern a la seva obra narrativa, assagística i periodística, fugint dels llocs comuns i de l'Arcàdia cega. I marca també el punt d'inflexió entre el manteniment de l'Andorra somiada, la realitat dels canvis que s'hi produeixen, la reflexió sobre aquells aspectes que no produeixen nostàlgia, i la voluntat –i necessitat– de creure en un país distint al dels seus avantpassats, però amb les arrels ben fermes. Hom podria esgrimir una novel·la com *Boris I, rei d'Andorra* (1984) quant a la revisició del Principat; i d'altres com *Karen nena de la llum* (1996) que exemplifiquen el particular *aggiornamento* de les nostres lletres, tot cercant estructures que fugen de la linealitat de costum.

Després d'Antoni Morell, la narrativa andorrana ha seguit una triple via, i la proposo amb totes les precaucions, perquè qualsevol intent d'establir marges estrictes pot anar-se'n en orris de manera sobtada.

La primera de les vies correspondria, per establir vetes de continuïtat, a aquells autors que escriuen des d'una consciència estrictament andorrana, val a dir, com si fossin els primers que parlen d'Andorra, i estiguessin presentant de nou el país al món. En els seus textos hi ha una voluntat expressa de demostrar llur andorranitat, i enllaçarien amb el sector més arcàdic quant a la visió d'Andorra i del que se suposa que ha de ser. Andorra és un paradís, i cal demostrar-ho.

Així, Juli Minoves (1969), en els seus dos únics llibres, oscil·la entre donar una imatge de l'Andorra eterna i enfrontar-se amb temes de més modernitat. La repassada de la història del país que fa en *Segles de memòria* (1989) i la creació dels seus protagonistes com a representants arquetípics de l'Home i la Dona d'Andorra, el col·locarien en un clar continuïsmes quant a la defensa dels valors propis i innegociables, i això malgrat el toc de ciència-ficció. A l'acabament de la novel·la, hom pot llegir: "Li has donat [a Andorra] independència, neutralitat, pau, esperit obert i homes innovadors com En Guillem d'Areny i de Plandolit".²⁴ Tota una revisició d'essències immortals.

El mateix podríem dir del primer títol de Joan Janer i Rossell (1957), *El misteri de la pluja de foc* (2010), que, amb elements de ciència-ficció, literatura juvenil i novel·la negra, ens ofereix una ambientació del tot contemporània i on Andorra segueix sent el personatge de fons, aqueixa presència que s'expressa des de la tradició i la perennitat, i que es mostra amb

explicacions històriques i geogràfiques innecessàries, adreçades als lectors de fora del país, que entrebanquen el ritme narratiu, o amb l'ús excessiu del gentilici *andorrà/andorrana* (com també succeeix a Juli Minoves).

Una segona via vol no fugir d'Andorra, però hi troba components distints als tòpics literaris que l'havien amarada durant els dos segles anteriors. La visió és realista, no s'amaguen els problemes, s'hi detecta una voluntat de normalització en tots els sentits, i són obres que traspassen les fronteres perquè el marc concret malda d'importància. Joan Peruga (1954), amb dues novel·les que també beuen de la història i de la modernitat: *Últim estiu a Ordino* (1998) i *La república invisible* (2004); Albert Villaró (1964), amb les seves novel·les policiaques; o Iñaki Rubio (1974), per a qui l'Andorra urbana és clau en la seva narrativa, serien els noms més destacats d'aquest grup. Potser caldria afegir-hi l'única mostra narrativa de Josep Enric Dallerès (1949), la novel·la *Frontera endins* (2007), tot i que és la seva obra poètica la més abundosa.

Per últim, tenim la via que no requereix de cap explicació: la normalitat literària, on el país, si apareix, és senzillament perquè és el lloc on l'escriptor vol desenvolupar la seva trama: potser el cas més emblemàtic, per l'eco internacional de què ha gaudit, és el d'Albert Salvadó (1951), amb les seves novel·les històriques i de gènere negre, però també les interessantíssimes propostes de David Gálvez Casellas (1970), els relats de Teresa Colom (1973)...

Tot amb tot, la diferència que trobem entre els llibres de Ricard Fiter i Sergi Mas, i els dels més joves autors, és la voluntat de materialitzar literàriament l'Andorra contemporània, i açò és un punt importantíssim pel que fa a un canvi en el mode de veure el país des de la literatura. És clar que muntanyes, pics, estanys i boscos encara hi són, també els successos històrics que s'hi han esdevingut, però la vida a Andorra és urbana en un alt grau: grans conurbacions, ciutats *dormitori*, edificis alts, carreteres, túnels, asfalt, contaminació... I només estic parlant del paisatge visible, perquè si ens parem a pensar en altres trets, com l'enorme immigració, el cosmopolitisme lingüístic o els bancs, detectem unes potencialitats literàries fins ara només intuïdes.

Potencialitats

La imatge d'un país es basteix al llarg dels segles, i més encara la d'un microestat com Andorra, amb una absència brutal de literatura que converteix, en el seu cas més que en altres, una llista de llibres i autors en cànon absolut. D'altra banda, no podem estar-nos de posar una qüestió: ¿fins a quin grau els models –rebutts, emprats o oferts– no són l'altre vessant dels tòpics que es llancen sobre un país o la marca turística que hom ha desitjat de potenciar des d'aqueix mateix país? En aquest sentit, enfront de la visió arcàdica, ja és al segle XXI, quan hom ha començat a observar Andorra amb una perspectiva crítica i allunyada de dolçors. Així, caldria remarcar els assajos *Conèixer l'altra Andorra* (2001) de Jaume Ros, i *Andorra entre l'anacronisme i la modernitat* (2009) d'Àlvar Valls (1947); i, dins del periodisme, a banda de la importància de la premsa escrita, i la seva relativa abundor en termes numèrics, volums com ara *Veu, vot i truita de patates* (2009) de Gabriel Fernández (1969) serien exemple d'una forma distinta de fer les coses, per no parlar de la importància que té per al món cultural andorrà una ploma periodística tan intel·ligent com la d'Andrés Luengo.

Esbrinar tendències, crear generacions, descobrir aigües temàtiques en un territori tan poc estudiat és una tasca fascinant i necessària. Resseguir les petjades de com s'ha vist el país des de fora, però sobretot de com s'ha volgut veure des de dintre, és també col·laborar en la futura creació d'Andorra, no només la real de les pròximes generacions, sinó de l'imaginari que hom desitja oferir com a element característic.

Si la cultura andorrana no fa el pas endavant de crear el seu propi imaginari, d'altres el crearan. La imatge arcàdica d'una muntanya primaveral xoca amb una forta realitat urbana. En serà la síntesi un model literari assequible? Caldrà renunciar a la visió idíl·lica? S'imposarà un tarannà força més agre? Són preguntes encara sense resposta, perquè l'oferta literària a l'abast és sortosament plural. L'única cosa que podem tenir clara, bo i comparant la literatura d'Andorra amb la dels altres microestats d'Europa, és que el fet literari pot assolir una importància creixent en el nostre cas, i que la visió sobre el país estarà determinada per allò que els seus escriptors decideixin d'escriure. És una via oberta, doncs, i, sens dubte, una gran responsabilitat.

Josep Carles Laínez,

llicenciat en Filologia Catalana i en Comunicació Audiovisual,
escriptor i cap de redacció de la revista *Debats*

Notes

- 1- ARMENGOL, Lídia; MAS, Manuel; MORELL, Antoni "Introducció" a PUIG, Antoni *Polítar andorrà*. Andorra la Vella, Conselleria d'Educació i Cultura, 1983, p. XIII.
- 2- El president de la II República espanyola, Manuel Azaña, va escriure al seu diari: "Hoy he recibido a los síndicos de Andorra que han venido a pedirme entradas para los toros. Son unos payeses, pero qué diplomáticos", citat per MORELL, Antoni *Tastar Andorra*, Terrassa, Material d'Edició, s. d., p. 14.
- 3- DE PORCIOLES I COLOMER, Josep Maria "Andorra i el *Manual Digest*", a FITER I ROSSELL, Antoni *Manual digest*. Andorra la Vella, Consell General d'Andorra, 1987, p. XL.
- 4- RIBERAYGUA, Bonaventura *Les Valls d'Andorra / Apèndix I*. Andorra la Vella, Promocions Literàries, 1985 [1946 i 1948], p. 178, 182 i 188.
- 5- FONT I RIUS, Josep Maria "Estudi jurídic" a *El llibre de la terra. Un llibre de privilegis*. Andorra la Vella, Arxiu Històric Nacional, 1997, p. 76-78.
- 6- A tall d'exemple, hom pot esmentar MOLES ARISTOT, Pere *Al començament del temps. Realitats i mites de les Valls d'Andorra*. Encamp, Impremta Principat, 2000; MORELL, Antoni *Andorranes i andorrans*. Lleida, Pagès, 2002, p. 19; i VALLS, Àlvar *Andorra entre l'anacronisme i la modernitat*. Lleida, Pagès, 2008, pp. 30 ss.
- 7- JUNOY, Tomàs *Relació sobre la Vall d'Andorra*. Tolosa de Llenguadoc, Impremta de Ph. Montaubin, 1838, p. 3-4. N'hi ha edició moderna: Andorra la Vella, Promocions Literàries, 1983.
- 8- VALLS, Miquela *Andorra cap a la literatura*. Andorra la Vella, Maià, 1999, p. 78.
- 9- FITER, Lluís Ignasi *Historia y novena de Nostra Senyora de Meritxell*. Barcelona, Atenes A. G., 1921 [1874], p. 13.
- 10- Algunes manifestacions de joia del grup que va arribar a Andorra les trobem a LLAHI I SEGALÀS, Alfred; PIFERRER I DÉU, Jordi *Andorra: terra d'acollida*. Escaldes-Engordany, Gràfiques Andorranes, 2007, p. 37 i 40.
- 11- Ídem, p. 53.

- 12- MORELL, Antoni "Mots per a *La terra dels Valires*" a MARSOL I CLUA, Rosend *La terra dels Valires*. Encamp, Impremta Principat, 2009, p. 9.
- 13- ALBERT, Esteve "Pastor de somnis", dins del llibre *Posobres d'Engordany*, a *Obra poètica*. Andorra la Vella, Editorial Andorra, 1996, p. 184.
- 14- Ídem, p. 187.
- 15- Ídem, p. 361.
- 16- LLADÓ, Miquel *Solituds andorranes*. s. l. Edicions Valls d'Andorra, 1999, p. 35.
- 17- Ídem, p. 51.
- 18- LLADÓ, Miquel *Terres altes. Guia poètica d'Andorra*. Lleida, Gràfiques Cuberes, 1979, p. 66.
- 19- MARSOL, Rosend *Festa major*. Escaldes-Engordany, Unió Pro Turisme d'Escaldes-Engordany, 2000, p. 32.
- 20- OBIOLS, Josefina *Pensaments*. Andorra la Vella, Estudi 24, 1996, p. 38-39. Tot i l'any d'edició del llibre, el poema "Enamorada d'Andorra" és datat l'octubre del 1970.
- 21- PUIGORIOL I LLADÓ, Albert *Andorra, el meu país*, Andorra la Vella, Antoni Aristot editor, 2003 [1963], p. 9. És molt aclaridor, per al tema que estem tractant, el pròleg que fa a aquesta edició el professor i poeta Manel Gibert Vallès, qui sintetitza en poques paraules el que significava Andorra per a un nen català com ell, qui, al capdavant, acabaria fent-se andorrà: "Quan jo era petit Andorra era un lloc màgic als confins de l'univers".
- 22- FITER I VILAJOANA, Ricard *Un andorrà lluny del poble*. Andorra la Vella, Promocions Literàries, 1985 [1967], p. 22.
- 23- Ídem, p. 145.
- 24- MINOVES, Juli *Segles de memòria*. Andorra la Vella, Editorial Andorra, 2002 [1989], p. 148.